

شناخت آسیبها و راهکارهای کارآمدی دروس معارف اسلامی در دانشگاه علوم پزشکی شیراز^۱

عبدالله غلامی گنجوی^۱
مریم شمسایی^۲

چکیده

هدف: هدف از نگارش پژوهش حاضر، به‌روزرسانی، اصلاح رویکرد و کارآمدی دروس معارف اسلامی به طور کلی در دانشگاههای علوم پزشکی کشور و به طور خاص بررسی میدانی این معضلات و مسائل در دانشگاه علوم پزشکی شیراز بود. **روش:** فرایند حاضر با مشارکت 241 نفر از دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی شیراز انجام شده است که در سال تحصیلی 96-1395 در رشته تحصیلی شان دروس ارائه شده گروه معارف را اخذ و گذرانده‌اند. کلیه آزمودنی‌ها در بخش پرسشنامه جمعیت‌شناختی برای ارزیابی سن، جنسیت و دانشکده‌ها است و پرسشها در چهار بعد، شامل محتوای آموزشی، روش تدریس و حوزه ساختاری مطرح شده است. عوامل درگیر در فرایند آموزش از دید دانشجویان، سنجش و داده‌ها با استفاده از روشهای توصیفی (میانگین انحراف معیار و درصد) توسط نرم‌افزار اس.پی.اس.اس-19 تجزیه و تحلیل شد. **یافته‌ها:** نتایج پژوهش در ابعاد چهارگانه پرسشنامه نشان داد که در ابعاد محتوا و متون آموزشی، حوزه ساختاری، اولویت‌گذاری اهداف و حوزه اساتید، اشکالات اساسی وجود دارد که به منظور اصلاح، برخی راهکارها و پیشنهادها ارائه شده است. **نتیجه‌گیری:** با برطرف شدن مشکلات و حل معضلات پیش روی دروس معارف، می‌توان برای جهت‌دهی و هدفمند کردن علم‌آموزی در رشته‌های تخصصی و ایجاد انگیزه در دانشجویان امیدوار بود.

واژگان کلیدی: دروس معارف اسلامی، آسیب‌شناسی، راههای کارآمدی.

♦ دریافت مقاله: 97/06/17، تصویب نهایی: 97/12/23.

1. دکتری اخلاق اسلامی، استادیار گروه معارف اسلامی دانشگاه علوم پزشکی شیراز.
2. دکتری علوم سیاسی، دانشیار گروه معارف اسلامی دانشگاه علوم پزشکی شیراز (نویسنده مسئول) / نشانی: شیراز، میدان امام حسین(ع)، دانشکده پزشکی، ساختمان شماره 3، طبقه 7 / شماره: 07132305410 / Email: shamsaie2008@yahoo.com

الف) مقدمه

یکی از اهداف راهبردی جمهوری اسلامی ایران در نظام آموزش عالی، تربیت متخصصان متعهد است که با آموزش مبانی دینی و اجتماعی به منظور ارتقای معنویت و اخلاق دانشجویان، اصلاح سبک زندگی، افزایش آگاهی دانشجویان نسبت به مسائل دینی در حوزه‌های اخلاق، تاریخ اسلام و ایران، مسائل سیاسی و باورها و اندیشه‌های دینی، از طریق ارائه دروس معارف اسلامی در دانشگاهها انجام می‌پذیرد.

امام خمینی (ره)، بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران، در وصیت‌نامه الهی - سیاسی خود که ترسیم‌کننده راهبردهای کلان نظام اسلامی است، متذکر شده‌اند که یکی از مهم‌ترین دستاوردهای انقلاب اسلامی، احیای مجدد اسلام و آشکار شدن نقش دین در تحرک دادن به اجتماع (امام خمینی، 1385، ج 17: 64)، ایجاد تحول روحی در مردم از مادیات به معنویت (همان: 93) و ایجاد دگرگونی در ارزشهاست. (همان، ج 16: 188)

از این رو، قرار گرفتن دروس معارف اسلامی در زمره دروس و محتوای آموزشی مراکز آموزش عالی، به آنان در ایفای نقش ذاتی و مأموریت اساسی خود که انسان‌سازی است، کمک می‌کند؛ زیرا دانشگاه کارخانه آدم‌سازی بوده، صلاح و فساد جامعه بدان وابسته است. (مجیدی و فاتحی، 2007: 41)

از سوی دیگر، تربیت متخصصان ارزش‌محور بر اساس آموزه‌های اسلامی، می‌تواند کلید حل معمای آموزشهای نارسا و غیر مرتبط و کاهنده فاصله دنیای مدرن با جامعه اسلامی باشد که این امر مهم بر عهده اساتید دروس معارف اسلامی در دانشگاهها قرار گرفته است. از این مسئله نیز نباید غافل ماند که دروسی که مبانی نظری نظام و چارچوب ساختاری اعتقادات اسلامی را در دانشگاهها تبیین و تقریر می‌کنند، به لحاظ روش و محتوا نیازمند ارزیابی، تقویت و بازنگری‌های مستمرند. گرچه از حدود دو دهه قبل تاکنون، نظام مدیریتی کلان معارف اسلامی به دنبال راهبردی محققانه بوده، اما هنوز این مسئله به جایگاه شایسته خود دست نیافته است. (فیروزی، 1394: 152)

پس از گذشت چهار دهه از پیروزی انقلاب اسلامی ایران بجاست طرح جامعی برای تنظیم و تعیین اهداف کلان دروس معارف اسلامی در دانشگاهها تدوین شود تا بتوان بر این اساس گام مفیدی در راستای بهینه‌سازی اخلاق و رفتار دانشجویان برداشته شود. همچنین با تدوین سرفصلها و محتوای آموزشی مناسب در این مسیر به اهداف اساسی خود دست یافت و در آخر مهارتها و آموزشهای لازم به اساتید داده شود تا بر این مبنا روشهای تدریس خود را ارتقاء بخشند. (فیروزی، 1393)

کنکاش در مأموریت و کارکرد گروه معارف اسلامی در دانشگاههای علوم پزشکی نشان می‌دهد که انتظارات از گروههای معارف و عمل به تعهدات آموزشی محوله به این گروه، مناسبت کافی ندارد. از این نظر، تدبیر و فراهم آوردن ساختاری برای بروز و تأمین برخی از ضروریات اولیه الزامی می‌نماید. برای مثال، در شاخص اعضای هیئت علمی اگر نسبت استاد به دانشجو یک به بیست باشد (که نرخ چندان مطلوبی

شناخت آسیبها و راهکارهای کارآمدی دروس معارف اسلامی ... 417

نیست)، هر گروه معارف با برآورد 250 واحد آموزشی، حداقل به 20 عضو هیئت علمی نیازمند است؛ در حالی که تعداد اعضای هیئت علمی در این گروهها، محدود و یک به صد است. لذا به ناچار، بسیاری از دروس این گروهها به اساتید مدعو (حق التدریس) سپرده می‌شود. در برآوردی تقریبی، بسیاری از گروههای معارف به منزله دانشکده‌ای هستند که به 600 نفر دانش‌پذیر که هر یک در طول سال تحصیلی حداقل 20 واحد درسی گرفته‌اند، خدمات آموزشی ارائه می‌کنند. نظر به این شرایط و تنگناهای موجود باید تدبیری اندیشید تا از همین امکانات بسیار اندک، گروههای معارف را به طراز قابل قبول قرین ساخت. مدافقه فراوان در کارکرد گروه معارف و اهتمام به نقد و تحلیلهای منتقدان نسبت به کارکرد گروه معارف، نشان می‌دهد که اشکالات و معضلات اساسی در چهار حوزه «عضلات ساختاری»، «عضلات مربیان و استادان»، «ابهام در اولویت‌بندی اهداف و روشهای کارآمد تدریس» و «عضلات محتوا و متون آموزشی»، مشهودتر است.

در این پژوهش ابتدا در هر یک از ساحت‌های چهارگانه، به برخی از آسیبهای اساسی اشاره و راهکار متناسب برای برون‌رفت از آن، ارائه شده است. برای بهره‌گیری از نقطه‌نظرات دانشجویان، بسیاری از سؤالات پرسشنامه، تا حد امکان، متناسب با عناوین و راهکارهای پیشنهادی تعیین شده است.

سؤال اصلی پژوهش:

آسیبها و موانع ناکارآمدی و راهکارهای کارآمدسازی دروس معارف اسلامی چیست؟

سؤالات فرعی:

1. چه معضلاتی در حوزه ساختاری گروههای معارف اسلامی در دانشگاههای علوم پزشکی کشور وجود دارد؟ راهکارهای اصلاحی کدام است؟
2. چه معضلاتی محتوا و متون آموزشی دروس معارف اسلامی را تهدید می‌کند؟ راهکارهای اصلاحی کدامند؟
3. معضلات در اولویت‌بندی اهداف در دروس معارف اسلامی چیست؟ راهکارهای تعیین و اولویت‌بندی در اهداف کدام است؟
4. معضلات عمده مربیان و اساتید گروه معارف اسلامی و راهکارهای اصلاحی برای برون‌رفت کدام است؟

ب) روش اجرا

فرایند حاضر به صورت توصیفی - پیمایشی روی 241 نفر از دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی شیراز انجام شده است که این دانشجویان در دو نیمسال تحصیلی 96-1395، دروس ارائه شده گروه معارف را اخذ و گذرانده‌اند. ابزار جمع‌آوری اطلاعات، پرسشنامه محقق ساخته در قالب چندین پرسشنامه بود که ضریب پایایی آن با آلفای کرونباخ، 79 درصد برآورد شد. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از شاخصهای آماری استنباطی (آزمون تی، تحلیل واریانس و...) استفاده شد.

شرایط ورود آزمودنی‌ها به پژوهش عبارت بود از: دانشجوی دانشگاه علوم پزشکی شیراز، گذراندن یکی از دروس معارف اسلامی و حضور در کلاس در روز اجرای پژوهش. با در نظر گرفتن شرایط مذکور، تعداد 241 نفر از دانشجویان در پژوهش حاضر شدند که حدود 26,6 درصد از آنان در رشته پزشکی و داندانپزشکی، حدود 46,9 درصد در رشته‌های پرستاری و پیراپزشکی و سایرین در سایر رشته‌های مرتبط با علوم پزشکی مشغول به تحصیل بودند.

کلیه آزمودنی‌ها به ابزار پژوهش در دو بخش پرسشنامه جمعیت‌شناختی برای ارزیابی سن، جنسیت، رشته تحصیلی، وضعیت تأهل، و پرسشنامه میزان رضایت که از مقیاس 10 سؤالی لیکرت پنج بخشی به دست آمده و نمره آن بین صفر و تا 40 است، پاسخ دادند. برای رعایت اصل محرمانه بودن، ضمن همکاری نماینده کلاس در توزیع و جمع‌آوری پرسشنامه‌ها، به شرکت کنندگان یادآور شد که ضرورتی به نوشتن اسم نیست. اطلاعات و داده‌های جمع‌آوری شده با استفاده از نرم‌افزار اس.پی.اس.اس-22، تجزیه و تحلیل شده است.

ج) یافته‌ها

پژوهش حاضر روی 241 نفر از دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی شیراز با میانگین سنی $3,97 \pm 21,76$ اجرا شد که 33 درصد پسر، 54 درصد دختر و حدود 72 درصد مجرد بودند. بیشترین گروه سنی شرکت‌کننده در پژوهش، گروه 18 تا 22 سال بودند. در ادامه به معضلات حوزه‌های مختلف گروه معارف اسلامی در دانشگاه علوم پزشکی شیراز بر اساس تحلیل آماری پرسشنامه‌های ارائه شده به دانشجویان پرداخته می‌شود.

1. معضلات محتوا و متون درسی

با توجه به اینکه نگرش دانشجویان به مباحث آموزش داده شده، از موضوعات حائز اهمیت در امر آموزش است؛ در این پژوهش، میزان رضایت آزمودنی‌ها از محتوای آموزش بررسی شده است. در جدول 1، پراکندگی میزان رضایت، بر اساس سؤالات این قسمت گزارش شده است.

شناخت آسیبها و راهکارهای کارامدی دروس معارف اسلامی ... 419

جدول 1: بررسی نگرش دانشجویان نسبت به مباحث آموزش داده شده در دروس معارف اسلامی

سوالات	کاملاً مخالفم	مخالفم	بی نظرم	موافقم	کاملاً موافقم
نسبت به گذشته ترغیب شدم بیشتر به مطالعه دروس معارف بپردازم.	24,9%	17,8%	29,9%	21,2%	2,5%
در سر کلاس دچار خستگی و عدم تمرکز هستم.	7,9%	21,2%	18,3%	29,9%	19,1%
احتیاج به ارتقای دانش دینی ام دارم.	6,6%	13,3%	25,3%	36,5%	14,1%
حضور در کلاس دروس معارف اسلامی باعث ارتقای دانش دینی ام شده است.	11,2%	19,1%	25,3%	35,3%	5%
احتیاج به افزایش مهارت فنی و تخصصی در حوزه دینی با توجه به محل کارم در بیمارستان، آزمایشگاه و... دارم.	12%	17,4%	30,7%	27,4%	6,6%
شرکت در کلاس دروس معارف اسلامی باعث افزایش و تحکیم ارزشهای دینی شده است.	14,5%	23,7%	30,7%	21,6%	1,7%
حضور در کلاس دروس معارف اسلامی باعث افزایش و تحکیم ارزشهای دینی شده است.	13,3%	20,3%	32,8%	23,7%	1,7%
حضور در کلاس دروس معارف اسلامی باعث امید و نشاط در زندگی شده است.	16,2%	24,1%	32,8%	17%	1,2%
حضور در کلاس دروس معارف اسلامی باعث افزایش دغدغه اجتماعی و ملی شده است.	15,8%	20,7%	36,1%	17,4%	2,9%
شرکت در کلاس دروس معارف اسلامی تأثیر مثبتی در من به وجود آورده است.	13,3%	15,4%	36,9%	22,8%	4,1%

به منظور مقایسه رضایت از محتوای آموزشی در دو گروه دختران و پسران شرکت کننده در پژوهش، از روش مقایسه میانگین برای گروههای مستقل (آزمون تی) استفاده شد. نتایج نشان داد تفاوت بین میانگین دو گروه، معنادار نیست. (جدول 2)

جدول 2: مقایسه میانگین و انحراف معیار رضایت از محتوای آموزشی بین دو گروه

میزان رضایت از محتوای آموزشی	گروه بندی	میانگین	انحراف معیار	مقدار تی	سطح معنادار
	پسران	18,17	6,87	1,72	0,08
	دختران	19,91	6,62		

به منظور محاسبه قرارگیری میانگین رضایت از محتوای آموزش دروس معارف اسلامی، اطلاعات حاصل تحلیل و توصیف شد. نتایج نشان داد میزان رضایت در حدود 50 درصد قرار دارد. (جدول 3)

جدول 3: گزارش توصیفی میزان رضایت از محتوای آموزشی

میزان رضایت از محتوای آموزشی	میانگین	انحراف معیار	حداقل	حداکثر	چارک اول	چارک دوم	چارک سوم
	19,12	6,81	0	37	15	20	24

2. معضلات در حوزه اساتید

برای بررسی میزان رضایت دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی شیراز از عملکرد اساتید گروه آموزشی معارف اسلامی، از پرسشنامه 14 سؤالی استفاده شده است. در این پرسشنامه، ابعاد گوناگون عملکرد استاد در معرض ارزشیابی آزمودنی در مقیاس لیکرت پنج بخشی قرار داده شده است. (جدول 4)

جدول 4: گزارش میزان رضایت از عملکرد اساتید گروه معارف اسلامی

سؤالات	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد
1 جلب مشارکت دانشجو در مباحث کلاسی.	3,7%	14,5%	41,1%	21,2%	9,5%
2 تلاش در جهت ارائه پاسخهای منطقی و مستدل به سؤالات.	7,5%	12%	34%	27,4%	8,3%
3 توانمندی در رفع شبهات مرتبط با حوزه پزشکی و پیراپزشکی در کلاسها.	13,7%	17,8%	31,5%	19,5%	5,4%
4 تسلط کافی بر مطالب درس.	3,3%	7,9%	26,6%	36,5%	14,1%
5 به روز بودن در باب مباحث درسی (نظریات جدید دینی، شبهات تازه و...).	7,5%	11,6%	30,7%	28,2%	10%
6 قدرت بیان مطالب درسی به صورت جذاب و پویا.	9,5%	13,7%	29,9%	22%	12,9%
7 برخورداری از بینش وسیع و فراگیر نسبت به مسائل سیاسی و اجتماعی.	9,5%	9,1%	37,8%	22,4%	10,8%
8 تعیین پروژههای تحقیقاتی در حوزه بین رشته‌ای معارف اسلامی و علوم پزشکی به دانشجویان.	11,6%	20,7%	34,4%	14,9%	7,5%
9 ارتباط دوستانه و محترمانه با دانشجویان.	5%	9,1%	30,7%	25,3%	15,8%
10 احترام به عقاید دانشجویان.	5%	9,1%	30,3%	27%	14,1%
11 تناسب بین ارائه واحدهای درس معارف اسلامی و اعضای هیئت علمی.	6,2%	10,4%	37,8%	18,7%	9,5%
12 مناسب بودن زمان ارائه دروس معارف اسلامی.	17,8%	17%	26,1%	16,2%	7,9%
13 اساتید گروه معارف در سطح دانشگاه در حوزه مباحث اعتقادی چقدر به شما مشاوره می‌دهند؟	9,1%	9,1%	44,8%	21,6%	4,6%
14 نتایج گفتگو و مشاوره‌ها مفید بوده است؟	7,1%	13,3%	32,8%	7,9%	2,5%

با توجه به نقش محوری اساتید گروه معارف در مشاوره اعتقادی دانشجویان، این موضوع نیز با دو سؤال بررسی شده است. در سؤال اول، میزان بهره‌گیری دانشجویان و در سؤال دوم، میزان فایده بررسی شد. نتایج در جدول 4، در راستای نتایج پیشین گزارش شده است.

بر اساس جدول 5، دانشجویان دختر از عملکرد اساتید نسبت به دانشجویان پسر در سطح معناداری رضایت بالاتری را گزارش کرده‌اند. برای مقایسه میزان رضایت در دانشجویان دختر و پسر از روش مقایسه میانگین برای گروه مستقل استفاده شده است.

شناخت آسیبها و راهکارهای کارآمدی دروس معارف اسلامی ... 421

جدول 5: مقایسه رضایت دانشجویان پسر و دختر از عملکرد اساتید

میزان رضایت از عملکرد اساتید	گروه‌بندی	میانگین	انحراف معیار	مقدار تی	سطح معنادار
	پسران	22,76	8,81	3,59	0,001
	دختران	19,91	6,62		

میزان رضایت از مشاوره‌های اعتقادی اساتید نیز بین دو گروه بررسی شد که نتایج حاکی از عدم تفاوت معنادار بین دانشجویان دختر و پسر است. ($P=0.07$)

3. معضلات در اولویت‌بندی اهداف و روش تدریس

به منظور بررسی نگرش دانشجویان به آموزش دروس معارف اسلامی به روش مجازی، از پرسشنامه استفاده شده است. در این پژوهش ابتدا نظر دانشجویان در خصوص میزان انتقال معارف ارزشی از روشهای سیر مطالعاتی، پژوهش و اردو پرسیده شده و سپس نظرات ایشان در خصوص انتقال و آموزش مجازی بررسی شده است.

جدول 6، به گزارش توصیفی پراکندگی نظر دانشجویان در خصوص انتقال مفاهیم پرداخته است. بر اساس این جدول، دانشجویان به موفقیت روش اردوی آموزشی - معرفتی مطمئن بوده‌اند و نسبت به روش سیر مطالعاتی و پژوهش، موفقیت بالاتری را برای آن تخمین زده‌اند. در حالی که اغلب روش تدریس به صورت کتاب‌محور بوده و متون موجود اصولاً جوابگوی نیازها و مطالبات دانشجویان نیست.

جدول 6: گزارش میزان رضایت از انتقال مفاهیم ارزشی

روشهای انتقال مفاهیم ارزشی	خیلی بد	بد	تا حدی	خوب	خیلی خوب
سیر مطالعاتی	13,7%	10,8%	39,4%	21,6%	4,1%
پژوهش	10%	15,8%	34%	27,8%	2,5%
اردوی آموزشی - معرفتی	14,1%	9,5%	26,1%	24,5%	17%

در نهایت نظر دانشجویان در خصوص آموزش مجازی دروس معارف بررسی شده است که در جدول 7، پراکندگی پاسخدهی دانشجویان به استفاده از این روش آموزش دروس معارف ارائه شده است.

جدول 7: گزارش میزان رضایت از استفاده از روش مجازی در آموزش

سوالات	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد
میزان موفقیت آموزش مجازی در افزایش دانش دانشجویان	13,7%	21,6%	31,1%	15,8%	6,6%
تأثیر دوره‌های آموزش مجازی در پاسخ به سوالات و شبهات در حوزه حرفه‌ای (پزشکی)	11,2%	22,8%	30,3%	14,5%	6,2%
ارائه بهتر دروس با میزان کمک آموزش مجازی	11,2%	20,3%	32%	16,6%	5,4%
رضایتمندی دانشجویان از مباحث ارائه شده در آموزش مجازی	10,8%	19,1%	35,3%	14,9%	5,4%

4. فقدان استانداردهای کارآمدی و اثرگذار

در این بخش به بررسی نگرش دانشجویان به آموزش و تأثیر دروس معارف اسلامی در دانشگاه علوم پزشکی شیراز پرداخته شده است. با توجه به اینکه پژوهش حاضر، توصیفی و هدف آن توصیف شرایط موجود است، لذا این شرایط بر اساس سؤالاتی ارزیابی شده است. سؤالات به تفکیک میزان درصد رضایت پاسخ‌دهندگان مشخص شده است. در جدول 8، پراکندگی در میزان رضایت گزارش شده است.

جدول 8: پراکندگی میزان رضایت از آموزش دروس معارف اسلامی

سؤالات	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد
1 چه مقدار ارائه دروس معارف را در ارتقای سلامت معنوی دانشجویان علوم پزشکی مفید ارزیابی می‌کنید؟	20,3%	22%	39,4%	16,2%	2,1%
2 چه مقدار ارائه دروس معارف را در ارتقای سلامت معنوی و همکاری‌های بین بیمار و کادر درمانی، اثرگذار می‌دانید؟	21,6%	22%	37,8%	14,5%	8%
3 ارائه دروس معارف در ارتقا سطح تعامل پزشکان با بیماران چگونه ارزیابی می‌کنید؟	15,8%	19,1%	46,1%	15,4%	2,1%
4 تا چه اندازه رویکردهای روشی با نیازها و توانایی‌های مخاطبان علوم پزشکی متناسب می‌دانید؟	21,6%	26,1%	41,1%	7,9%	8%
5 چه مقدار عناوین و محتوای دروس معارف اسلامی با نیازها، سؤال‌ها و شبهات فضای علوم پزشکی متناسب می‌دانید؟	28,6%	33,2%	26,6%	8,3%	8%
6 تا چه مقدار محتوای دروس معارف را با آموزه‌های پزشکی و درمانی هماهنگ می‌دانید؟	27,8%	32%	33,2%	5%	0,4%
7 رابطه محتوای دروس معارف ر با آموزه‌های پزشکی و درمانی را چگونه ارزیابی می‌کنید؟	24,1%	21,2%	41,1%	11,2%	0%
8 تا چه مقدار محتوای دروس معارف را با آموزه‌های پزشکی و درمانی متعارض می‌دانید؟	18,7%	30,7%	27,8%	14,5%	5,8%
9 ایجاد یک مرکز علمی-پژوهشی در دانشگاه برای ارتباط بین مباحث معارف اسلامی و علوم پزشکی چقدر ضرورت دارد؟	16,2%	12,9%	26,6%	26,1%	11,6%
10 فصول تعیین شده دروس معارف اسلامی، تا چه میزان به شناخت و معرفت افزایی حرفه‌ای (پزشکی) شما موثر بوده است؟	27,4%	29,9%	29,5%	6,6%	0,4%

با توجه به پراکندگی آزمودنی‌ها در دو جنس و با در نظر گرفتن این امکان که جنسیت در این تأثیر پذیری مهم باشد، با استفاده از روش مقایسه میانگین برای گروه‌های مستقل محاسبه شده است. جدول 9، حاکی از گزارش این تفاوت است. با توجه به نتایج جدول، اگرچه میانگین رضایت از تأثیر آموزش دروس معارف در دختران بالاتر بوده است، ولی این تفاوت معنادار نیست.

شناخت آسیبها و راهکارهای کارآمدی دروس معارف اسلامی ... 423

جدول 9: مقایسه رضایت از تأثیر آموزش دروس معارف

میزان رضایت از تأثیر آموزش دروس معارف اسلامی	گروه بندی	میانگین	انحراف معیار	مقدار تی	سطح معنادار
	پسران	14,36	7,07	0,84	0,40
	دختران	15,17	6,11		

(د) بحث

از آنجا که نقش و تأثیر گروههای معارف اسلامی در دانشگاهها برای تربیت دانش‌آموختگان جامع‌الاطراف و به منظور تعالی کشور می‌تواند سهمی مهم باشد، لذا شناخت دقیق و علمی قوتها و کاستی‌ها در وضعیت موجود گروههای معارف و ارائه راهبردهای اصلاحی و ترمیمی برای فعالیتهای آنها از اهداف اساسی و ضروری است که سبب بهبود کارایی گروههای معارف اسلامی در دانشگاهها خواهد شد. پژوهش حاضر نیز با هدف بررسی و شناخت آسیبها و راهکارهای کارآمدی دروس معارف اسلامی در دانشگاه علوم پزشکی شیراز به انجام رسیده است.

بررسی معضل نخست محتوایی که به بررسی نگرش دانشجویان نسبت به مباحث آموزش داده شده در دروس معارف اسلامی پرداخته است، نشان می‌دهد که میانگین امتیاز اندازه‌گیری شده در میزان رضایت دانشجویان از محتوای آموزش، 19,04 از 40 است که حاکی از رضایت حدود 50 درصدی است. طی پژوهشی در دانشگاه مازندران روی 447 نفر از دانشجویان (حلیمی جلودار، 1394)، 48/3 درصد از آنان، کیفیت متون آموزشی را در سطح متوسط ارزیابی کردند. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد توجه به ضرورت تفکر و خلاقیت، تجزیه و تحلیل، زیبایی‌شناسی و نقد مباحث مطرح، از اصولی‌اند که جذابیت محتوایی را تقویت و زمینه‌های رشد و تعالی دانشجویان را در برابر چالشها و تهدیدهای پیش روی زندگی فراهم می‌کنند. همچنین یافته‌ها حاکی از تمایل دانشجویان به یادگیری عمیق و آموزش کاربردی معارف اسلامی است که با افزایش سطح تحصیلات، بیشتر احساس می‌شود.

به نظر می‌رسد برای مواجهه با معضلات حوزه ساختاری و محتوایی دروس معارف اسلامی بتوان به راه‌حلهای ذیل اشاره کرد:

1. تبیین فلسفه دروس معارف اسلامی توسط استادان این درس در آغاز هر ترم تحصیلی.
2. تعیین نقش اثرگذارتر برای دروس معارف در طراحی کریکولم‌های آموزشی و دانش‌آموختگی.
3. اجرای جشنواره‌ها و المپیادهایی متناظر به اهداف دروس معارف و اعتباربخشی کافی به امتیازات حاصل در این المپیادها.

4. ارائه دروس معارف به صورت مشارکتی بین استادان گروه معارف و استادان سایر رشته‌ها که امکان همپوشانی دارند؛ مثل اخلاق پزشکی و غیره ...

5. ضرورت کارآمدسازی ساختار شورای عالی معارف در دانشگاه و حمایت همه‌جانبه شورا از مصوبات.

6. تنظیم و تمديد واحدهای دروس معارف در طول ادوار و مراحل تحصیلی دانشجویان.

7. ضرورت انجام برخی تحقیقات و پژوهشهای علمی به منظور شناسایی مؤلفه‌ها و عواملی که سبب وقوع چالشها و معضلات سه‌گانه در ساختار شده است.

نتایج بررسی معضل دوم که مربوط به مدرسان و اساتید است، نشان می‌دهد میانگین امتیاز اندازه‌گیری شده در میزان رضایت دانشجویان از اساتید، 21,33 از 40 و نشان‌دهنده رضایت حداقلی دانشجویان از اساتید گروه است. این نتیجه با نتایج تحقیقات فیروزی (1394)، لیاقتدار و همکاران (1378) و یوسفی لویه (1386) که نشان داده‌اند دروس معارف اسلامی با ضعف علمی و مهارتی استادان معارف اسلامی مواجه است، همخوان است.

در اینجا ضرورت دارد راه‌حلهایی برای برطرف کردن معضلات مزبور ارائه شود:

1. ضرورت تکمیل کادر هیئت علمی در بازه زمانی منطقی (حداکثر چهار سال) بدون فرصت‌سوزی و اطاله فرایند جذب استادان معارف اسلامی.

2. ضرورت بازتعریف نقش و مأموریت اعضای هیئت علمی گروه معارف اسلامی در هندسه مدیریتی دانشگاه و طراحی منشوری مشتمل بر حقوق و تکالیف استادان معارف، به نحوی که در فرایند تصمیم‌سازی‌های دانشگاه نقشی روشن و کافی ایفا کنند.

3. ضرورت تنظیم تفاهم‌نامه‌ها و تعهدنامه‌های مشترک بین گروه معارف، اخلاق پزشکی، معاونت فرهنگی و نهاد محترم رهبری در دانشگاه. (برای مثال: به طور مشخص توصیه می‌شود انجام فعالیت‌های مشاوره‌ای معاونت فرهنگی و نهاد رهبری به اعضای هیئت علمی گروه معارف واگذار شود).

4. ضرورت آموزش و ارتقای مهارتهای لازم به استادان معارف که در دانشگاه پزشکی حضور دارند. این نیاز با تشکیل جلسات مشترک گروه معارف با سایر گروههای آموزشی، تأمین خواهد شد. این نوع هم‌اندیشی‌ها در گروههایی نظیر اخلاق پزشکی، پزشکی اجتماعی، گروه پرستاری، گروه روانپزشکی، ادبیات فارسی و گروه معارف، بیشتر تأکید می‌شود.

شناخت آسیبها و راهکارهای کارآمدی دروس معارف اسلامی ... 425

5. ضرورت تأکید بر کارگروههای تخصصی در گروه معارف و ایجاد رقابت سازنده بین آنان و تعیین معیارهایی برای احراز امتیاراتی که در ترفیع سالانه و بهره‌مندی از مزایای تمام‌وقتی و اعطای پایه تشویقی مؤثر باشد.

6. برگزاری کارگاههای منظم و متوالی به منظور بازخوانی روشهای آموزشی، به‌روزرسانی و توسعه مهارتهای آموزشی که منجر به تغییر رفتار مخاطبان و سبب تحول در کیفیت آموزش و ارزیابی دانش‌پذیران شود.

7. لزوم امکان‌سنجی مقوله «فرصت مطالعاتی» برای استادان معارف و اعزام به دانشگاههای معتبر ایران و جهان.

معضل سوم، مربوط به اولویت‌بندی اهداف و روش تدریس است. نتایج نشان می‌دهد حدود 67 درصد از دانشجویان به استفاده از روش اردوی آموزشی - معرفتی باور دارند. همچنین میزان رضایت از روش مجازی در ارائه دروس معارف، متوسط است. روش اردوی آموزشی - معرفتی از موفقیت بیشتری نسبت به سیر مطالعاتی و پژوهش و همچنین ارائه به روش مجازی برخوردار است که نشان می‌دهد روش غالب که متن محور و به شکل سخنرانی ارائه می‌شود، چندان مطلوب مخاطبان نیست. یوسفی لویه (1386) نشان داده است دروس معارف اسلامی با روشهای تدریس ناکارآمد مواجه است؛ که در مقایسه با دانشجویان علوم پزشکی شیراز همخوان است.

برای برون‌رفت از معضلات در موضوع اولویت‌بندی اهداف و روش تدریس، می‌توان راه‌حلهای ذیل را مدّ مظر قرار داد:

1. ملزم کردن گروه معارف به طراحی و تنظیم کریکولم و طرح درس به نحوی که اولاً، هر سه حوزه دانش، گرایش و رفتار به طور متوازن در نظر گرفته شود و ثانیاً، جنبه اثر‌گذاری در رفتار دانش‌پذیران و اقناع مخاطب، اولویت اصلی این دروس لحاظ شود.

2. تعیین معیارها و شاخصهایی در فرمهای ارزیابی از استادان معارف، ناظر بر این تلقی از اولویت در اهداف آموزش و تدریس.

3. ضرورت ایجاد تغییر در روشهای آموزشی استادان و تأکید بر روشهای پویا و مشارکتی در حین تدریس و پرهیز از روشهای خطابی و استادمحور؛ به نحوی که محصول آموزش مباحث معارفی به توسعه اندیشه‌ورزی و مجهز شدن دانش‌پذیران به مهارتهای تعقل‌ورزی بیشتر منجر شود نه صرفاً انباشت اطلاعات و محفوظات.

4. ضرورت تغییر و تحول در قالبهای سنجش و آزمونهای دروس معارف از دانشجویان برای تعیین میزان پیشرفت در فراگیری و اثربخشی و تأمین اهداف آموزشی. (ارزیابی‌های مرسوم و آزمونهای کتبی صرفاً به محفوظات تأکید داشته، هرگز ناظر به جنبه گرایش و رفتار و اقتناع فکری مخاطبان نیست).

5. ضرورت ارائه دروس معارف به شیوه کارگاهی به تناسب هر عنوان درس و اختصاص حد اقل یک دوم نمره هر درس در ارزیابی نهایی دانشجویان به مباحث کارگاهی و الزام استادان به اجرای شیوه‌های مشترک و همخوان. (احیای فرهنگ مباحثه و هم‌اندیشی درسی بین دانشجویان به روش حوزوی و فعال‌سازی روشهای عملی و کیفی در ارزیابی‌ها).

در مشکلات مربوط به حوزه محتوا، نتایج حاکی از آن است که میزان رضایت از محتوا متوسط و به سمت کمتر از حد انتظار بود و رضایت دختران نیز از پسران در این باره بیشتر بود. نتیجه این پژوهش تا حدودی با پژوهش لیاقتدار و همکاران (1378) همخوان است. لیاقتدار و همکاران در پژوهش خود نشان داده‌اند که میزان رضایت دانشجویان از محتوای کتب معارف اسلامی کمتر از حد انتظار است. ضرورت توجه به مهارتهای فراشناختی به عنوان یکی از شاخصهای نظام آموزش عالی و میزان دستیابی دروس معارف اسلامی به این اهداف از دیدگاه این محققان، نسبتاً خوشبینانه بوده است.

در اینجا ضرورت دارد به راه‌حلهای ذیل برای برطرف کردن این دسته معضلات اشاره شود:

1. ضرورت تحدید گستردگی موجود عناوین متنوع دروس معارف. به بیانی دیگر؛ اصلاً مقدر و معقول نیست که در هفت عنوان اصلی، آن هم مباحثی مفید، عمیق و اثرگذار ارائه شود؛ این تنوع عناوین، خود اصلی‌ترین عامل در عدم توفیق و عدم تحصیل اهداف آموزشی در این دروس است. به طور مشخص پیشنهاد می‌شود عنوان دروس معارف اسلامی حداکثر در سه گرایش «معارف و کلام اسلامی»، «اخلاق و سبک زندگی اسلامی» و «تاریخ، فرهنگ و تمدن اسلامی» محدود شود و 16 واحد درسی موجود معارف اسلامی، به نسبت اهمیت اهداف آموزشی در سه حوزه دانش، گرایش و رفتار و رویکرد تربیتی تقسیم و به نسبت هر گرایش تقسیم شود.

2. متون آموزشی در هر گرایش به اقتضای شرایط به صورت مسئله‌محور تنظیم شود؛ به نحوی که حداقل در یک نیمسال تحصیلی بتوان 15 مسئله و پرسش کلان را تحلیل و بررسی کرد. برای مثال، به طور خاص در گرایش معارف و کلام اسلامی (به میزان تقریبی 8 واحد درسی) در هر 2 واحد، 15 مسئله و در مجموع این درس، 60 مسئله عمده مورد مذاقه و تحلیل قرار گیرد.

3. ضرورت و تجدید نظر در روش و سبک متعارف سنتی آموزش تعالیم و معارف دینی که به روش قدیمی متکلمان بزرگ مسلمان مربوط می‌شود (در روش متعارف و سنتی، محتوا و قالب برای گفتگو با مخالفان و منکران دین طراحی شده است؛ در حالی که مخاطبان دروس معارف در جرگه علاقه‌مندان به

شناخت آسیب‌ها و راهکارهای کارآمدی دروس معارف اسلامی ... 427

دین و برای فراگیری تعالیم دینی در کلاس معارف حضور می‌یابند). در زمانه ما، نظام نوینی به نام طرح آموزش فطری دین توسط برخی محققان حوزه در کارگاه‌های متعددی ارائه شده است که این سبک و روش آموزشی در گرایش معارف و کلام اسلامی اکیداً توصیه می‌شود.

ه) نتیجه‌گیری

نتایج فرایند حاضر نشان می‌دهد که اصلی‌ترین مسائل گروه‌های معارف اسلامی، در چهار بعد معضلات حوزه ساختاری، معضلات مدرّسان و استادان، معضلات الویت‌بندی اهداف (حوزه دانش - گرایش - رفتار) و روش‌های تدریس و معضلات حوزه محتوا و متون آموزشی، نیازمند بازنگری اساسی است. همچنین تدوین سند جامع تحول دروس معارف اسلامی در یک ساختارشناختی فراشناختی برای بهبود کارایی دروس معارف اسلامی ضروری است. لذا می‌توان از روش‌های نوین آموزشی از جمله: روش اردوی آموزشی - معرفی، مجازی و نیازمحور برای ارتقای سطح علمی دانشجویان استفاده کرد. همچنین کاربردی کردن محتوای آموزشی برای دانشجویان و برگزاری دوره‌های دانش‌افزایی برای اساتید از دیگر راه‌حلهاست.

پیشنهادها

در آخر پیشنهاد می‌شود مطالعات بعدی روی نمونه‌هایی با حجم بیشتر و همچنین گروه‌های تحصیلی متنوع‌تر انجام شود.

منابع

- امام خمینی، سید روح‌الله (1385). صحیفه امام. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س).
- حلیمی جلودار، حبیب‌الله (1394). «بررسی دیدگاه دانشجویان درباره شیوه آموزش دروس معارف اسلامی با تأکید بر خصایص جمعیت‌شناختی آنان (نمونه موردی: دانشجویان دانشگاه مازندران)». پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی، دوره نوزدهم، ش 37: 98-117.
- فیروزی، رضا (1394). «آسیب‌شناسی دروس و جایگاه استادان معارف اسلامی با توجه به دیدگاه‌های دانشجویان علوم پزشکی ارومیه در دوره دکترای حرفه‌ای». مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی، سال نوزدهم، ش 2: 63.
- فیروزی، رضا (1393). انسان در آموزه‌های وحیانی، ویژه دانشجویان علوم پزشکی و روان‌شناسی. قم: نشر معارف.
- لیاقتدار، محمدجواد؛ جعفر شانظری و معصومه مسلمی (1378). «بررسی ویژگی‌های علمی، حرفه‌ای و شخصیتی اساتید دروس معارف اسلامی از دیدگاه دانشجویان شهر کرمان». پژوهشنامه انقلاب اسلامی (دانشگاه اصفهان)، سال هفتم، ش 15: 57-84.
- یوسفی لویه، وحید (1386). «تأثیر آموزش دروس معارف اسلامی بر نگرش دینی دانشجویان». دو فصلنامه تربیت اسلامی، سال سوم، ش 5: 153-184.
- Firoozi, Reza (2015). "Pathology of the Courses and Position of Islamic Teachers, Considering the Viewpoints of Medical Students of Urmia Medical Sciences in the Professional PhD, The Epistemological Studies". *Quarterly in Islamic University*, 19th, No. 2: 63.
- Firouzi, Reza (2014). *Man in the Teachings of Revelation, Especially for Students of Medical Sciences and Psychology*. Qum: Nashre Maaref.
- Halimi Jelodar, Habibollah (2015). "Study of Students' Viewpoints on the Way of Teaching Islamic Lessons with Emphasis on their Demographic Characteristics (Case Study: Students of Mazandaran University)". *Two Quarterly Journal of Research and Writing of Academic Books*, Vol. 19, Issue 37: 98-117.
- Imam Khomeini, Seyyed Rouhollah (2006). *Collection of Works by Imam Khomeini*. Moasese Tanzim Va Nashre Asare Imam Khomaieni.
- Liaqatdar, Mohammad Jawad, Jafar Shanazari & Masoomah Moslemi (1999). "The Study of the Scientific, Professional, and Personality Characteristics of Islamic Teaching Teachers from the Perspective of Kerman Students". *Islamic Revolutionary Research Journal (Isfahan University)*, Seventh Year, 15th: 57-84.
- Majidi, M.R. & A. Fatehi (2007). "Students' Attitudes towards Islamic Timetabling". *Journal of Research and Planning in Higher Education*, 41: 34-50.
- Yousefi Lovyeh, Vahid (2007). "The Effect of Teaching Islamic Lessons on Students' Religious Attitudes". *Two Islamic Educational Quarterly*, Third Year, 5th, 153-184.

